

УДК 657

Гудзенко Н. М.

Вінницький національний аграрний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ДОХІД» В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

Досліджено поняття «дохід», яке має досить багату історію трактування. Розглянуто історичне формування та його дослідження вченими різних країн світу та різних часів, а також проблему остаточно єдиного визначення сутності доходу, яке донині відсутнє. Важливість дослідження формування та розподілу доходів визначає необхідність з'ясування його сутності та економічної природи.

Ключові слова: дохід, поняття, визначення, історичний аспект, економічна школа.

Постановка проблеми. Доходи відіграють важливу роль в діяльності будь-якого підприємства, в житті кожної людини та світовому господарстві в цілому, оскільки дохід є основним джерелом задоволення потреб людини. Від величини доходу підприємства залежать його конкурентоспроможність, можливість виходу на зовнішні ринки, економічний розвиток, репутація тощо. У економічній літературі поняття «дохід» вживається досить широко і не має єдиного визначення.

Необхідність вирішення проблемних питань, усунення невідповідностей методологічного характеру, що пов'язані з організаційно-методичними засадами формування, розподілу й відображення доходів у системі обліково-аналітичного забезпечення визначила вибір напрямку, актуальність, мету та основні завдання дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна зазначити, що над дослідженнями та вирішенням проблем бухгалтерського обліку доходів протягом останнього століття працювали досить багато вітчизняних вчених економічних спеціальностей, а саме: Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, В.В. Сошко, В.П. Завгородній, Н.М. Ткаченко та інші. Проблема трактування категорії «дохід» знайшла своє відображення у працях М.С. Абротіна, Н.М. Бондаря, М.І. Бухалкова, Т.В. Гладких, Л.Г. Мельника та ін. Проте серед науковців не сформувалося єдиної думки щодо економічної сутності цього поняття, визначення особливостей формування доходів підприємств у процесі їх операційної діяльності, підходів до класифікації доходів та інших принципово важливих для теорії та практики питань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість науковців у своїх працях акцентує увагу на наявних недоліках обліку, аналізу та контролю доходу, тоді як дослідження історичного контексту поняття доходів, вплив науковців та економічних шкіл на його значення є недостатньо вивченими.

Метою дослідження є виявлення основних етапів формування поняття «дохід», аналіз поглядів економічних шкіл та вчених на його визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як стверджує економічний словник, дохід – це кошти в грошовій або натуральній формі, отримані від трудової або підприємницької діяльності. Варто звернути увагу на те, що слово «дохід» має споконвічно слов'янську етимологію: давньоруське «доходи» від «доходити», що означає досягати певного місця, межі, розміру. Тотожне грецькому «hodos» – шлях, дорога.

Етимологія поняття показує, що за своїм вихідним значенням воно пов'язане з категорією граничної величини. Граничний дохід – це дохід, що отримується від продажу додаткової одиниці продукції, граничні витрати – це витрати, пов'язані з

виробництвом такої одиниці продукції. Ці показники визначають обсяг продукції, який має виробляти фірма – такий обсяг, при якому величина граничних витрат зрівняється за величиною з граничним доходом.

Російськомовне поняття «дохід» пов'язується з багатьма англійськими поняттями, в першу чергу з «return», «yield», «profit», «margin», «income», «venue», а також з «receipt», «earnings», «proceeds», «gain». Змістовно ці поняття не збігаються і мають різні сфери використання. Правильний вибір необхідного поняття повинен спиратися на можливості етимологічного аналізу.

«Return» походить від старофранцузького «retourner» – повертатися, що відповідає первинному значенню re – тому і tourner – обертатися (процес повернення). Тому «return» – дохід від інвестицій, пов'язаних з обігом цінних паперів.

«Yield» має англійське походження. «Gieldan» з давньосаксонської мови вживається в значенні «платити». Якщо врахувати, що загальноживане (не економічне) значення слова трактується як «урожай», «результат», «вирізок», то сфера його використання не може бути обмеженою. Однак склалася практика вживання терміна у словосполученні «поточна прибутковість» як відношення генерованого активом доходу до його поточної ціни.

«Profit» (від старофранцузького «profit») має також латинське коріння (походить від латинського «proficio» – йти вперед, просуватися, процес руху: pro – вперед, facere – робити). Оскільки такий поступовий рух пов'язується в основному з підприємницькою діяльністю, то «profit» – це дохід, який є прибутком підприємства.

«Margin» – дохід, джерелом якого є різниця в цінах, курсах, процентних ставках.

«Income» пов'язують зі староанглійським «incuman» приплив, наплив (приходить, прибувати). Вираз «incoming» спочатку означав наближення здовбичі до мисливця. Звідси термін «income» характеризує більше вхідний потік грошових коштів на рівні окремо взятої людини та національної економіки. Тому найчастіше цей термін використовується при визначенні особистого та національного доходу.

«Revenue» – від французького «revenue» (re – назад та venue – приходити). Етимологія збігається з первинним значенням «return». Але сфера використання цього терміна доповнюється оцінкою фінансових результатів діяльності на рівні підприємства та перетинається зі значенням «profit».

«Earnings» походить від англійського «earn», що часто вживається у значенні: жати, пожинати, збирати врожай [1].

Отже, бачимо що етимологія поняття «дохід» досить неоднозначна. Вона присутня в кожній мові та має свої значення, які трактуються по-різному.

За всіх часів дохід був єдиною метою, заради якої здійснювалась господарська діяльність. Він визнавався кінцевим результатом господарювання.

Отримання прибутку можливе за рахунок зменшення витрат діяльності та максимізації доходів підприємства. Але стільки фізичне збільшення величини доходів забезпечує зростання прибутку, скільки ефективне управління ними, що потребує розуміння економічної природи доходів та доходності. Для цього необхідно дослідити та проаналізувати погляди щодо трактування поняття «дохід», розглянувши концепції та погляди представників більш раннього періоду, підходи різних економічних шкіл до його тлумачення.

На виникнення різних підходів до трактування категорії «дохід» здебільшого вплинули умови існування людства, потреби людини і суспільства в розрізі історичних умов. Незважаючи на тривалий історичний шлях цієї категорії, існує багато протиріч щодо її трактування. Серед різноманітності напрямів економічної теорії варто приділити увагу раннім періодам розвитку.

Першим етапом існування економіки вважається докласичний період – період зародження економічної думки та поява примітивних економічних категорій і понять. Незважаючи на те, що облік у цей період ще не існувало і його зародження почалося значно пізніше, саме в цей час з'являється багато категорій, які згодом стали об'єктами бухгалтерського обліку. І однією з них є «дохід», який на той час вбачався у процесі нагромадження багатства. Отже, бачимо, що стародавні мислителі фактично ототожнювали дохід з поняттям багатства, здебільшого не розмежовуючи їх, виділяючи лише багатство держави і багатство людини. При зародженні обліку, як процесу надання інформації про наявні цінності, основним обліковим прийомом вважалася інвентаризація. В перших цивілізаціях розмір доходу вимірювався шляхом порівняння цінностей за два періоди. При I і II династіях Стародавнього Єгипту (3400–2980 рр. до н.е.) кожні два роки проводилася інвентаризація рухомого і нерухомого майна. При IV династії (дискретна) інвентаризація була замінена поточним (перманентним) обліком [2, с. 28]. Відтак фактично доходом вважалось нарощення багатства, майна, що вимірювалось шляхом порівняння результатів інвентаризації за два періоди. Оплата праці проводилася за натуральною формою, їжа була, по суті, доходом працівника, причому раби отримували значно менше, ніж їх наглядач.

Ксенофонт Афінський (444–356 до н.е.) [3] у своїх працях доходи від зовнішньої діяльності вважав джерелом державних засобів. На його думку, грошове багатство країни було основою військової могутності. Тож чим більше доходів від діяльності держави, тим вона багатша, могутніша та сильніша.

У перших цивілізацій був відсутній чіткий підхід до визначення категорії «дохід», але вже фактично існувала класифікація доходів, хоча вона не була чітко визначена (рис. 1).

Отже, можна зробити висновок про те, що у Єгипті зародилося державне рахівництво, тобто облік доходів і видатків здійснювався на державному рівні. Дані про таке рахівництво датовані XV ст. до н.е. [4, с. 14]. Оскільки в епоху античності термін «дохід» ототожнювали з багатством, то у практичній діяльності домогосподар-

ства намагалися максимізувати свої доходи, але поняття доходів не досліджувалося. Для підвищення доходності маєтків господарства облаштовували таким чином, щоб можна було організувати процес виробництва та забезпечити працю рабів. Саме це сприяло максимізації прибутку. Не приділялось великої уваги засобам виробництва, проте виняткова увага приділялась рабам і організації їх праці, яка зводилася до економії затрат на їх утримання [5, с. 32].

У Стародавній Греції була достатньо розвинена система державного рахівництва. Афінське законодавство регламентувало правила та порядок ведення облікових книг і складання звітності за державними доходами і видатками [6]. Історичні факти свідчать про те, що грецькі вчені приділяли значну увагу обліку. Зокрема Арістотель запровадив таку категорію як «хрематистика» – діяльність, спрямована на отримання прибутку, нагромадження багатства, особливо у формі грошей [7, с. 17].

Отже, з цього можна зробити висновок про те, що облік античного періоду був орієнтований на збереження власності правителя та контроль за його доходами.

В епоху Середньовіччя швидкими темпами почала розвиватися торгівля. Їй приділялась значна увага, оскільки торгівля була одним з найприбутковіших видів діяльності. Фома Аквінський ввів у обіг термін «торговий прибуток», для отримання якого продавець навмисно завищує ціну з врахуванням кількості затраченої на виробництво товару праці. Таке завищення ціни є виправданим, коли не є звичайним обманом і якщо покупець в результаті теж матиме користь. У такому разі «дозволено по праву продавати рід дорожче, ніж вона варта того, хоча вона не повинна продаватися дорожче, ніж коштує її власникові» [7, с. 38]. Виходячи з такого трактування, головною метою торгівлі як виду діяльності вважалось покриття витрат, а не отримання доходу. Дохід допускався лише для відшкодування витрат. Від зародження людства до нинішнього часу дохід залишається ключовою категорією економічної науки.

Вчені багатьох країн світу висвітлювали категорію «дохід» в різних її аспектах, що показано в таблиці 1.

Один із видатних вчених епохи Середньовіччя Л. Пачолі трактував прибуток як різницю між надходженням і виплатою коштів, що було схожим на погляди меркантилістів. Він дослідив замкнену систему рахунків з рахунком капіталу в центрі, відобразив у структурі бухгалтерського обліку нові виробничі відносини, що почали формуватися в результаті розкладу феодалного суспільства [6].

У найбільш закінченому вигляді економічну думку пізнього середньовіччя репрезентує меркантилізм. Вчені цього періоду (В. Стаффорд,

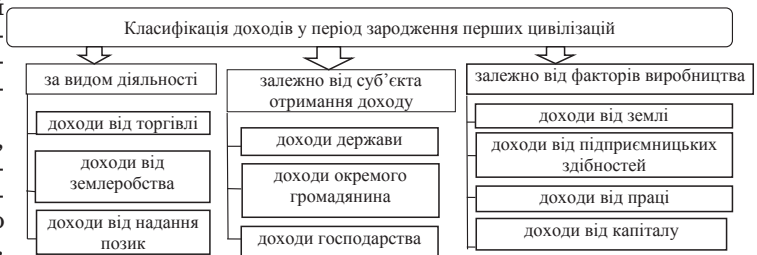

Рис. 1. Класифікація доходів у період зародження перших цивілізацій

Трактування доходу різними епохами політекономії

Назва періоду, представники	Визначення доходу
Стародавній Схід (Хамурапі, Конфуцій)	Термін «дохід» не розглядався, увага приділялася питанням організації та управління державним господарством.
Античність (М. Порцій, Варрон, Арістотель)	Термін «дохід» ототожнювався з багатством. Як окрема категорія не розглядалася, але всі зусилля були спрямовані на його максимізацію.
Середньовіччя (Ф. Аквінський)	Вводиться в обіг поняття «торговий прибуток».
Меркантилізм (В. Стаффорд, Г. Скаруффі)	Наводиться визначення прибутку, який виникає у сфері обігу, у зовнішній торгівлі в результаті продажу товарів за більш високою ціною.
Фізіократія (Ф. Кене, Ж. Тюрго)	Прибуток створюється лише у сільському господарстві. Прибуток промислового капіталіста і торговця є самостійним видом доходу.
Класична політекономія (А. Сміт, Д. Рікардо)	Поняття прибутку виокремилася в особливу економічну категорію. Відбулася диференціація доходу залежно від факторів виробництва.
Кейнсіанство (Дж. Кейнс)	Аналізується дохід з капіталу, який приносить найбільшу вигоду. Ця вигода і визначає прибуток.
Марксизм (К. Маркс)	Дохід розглядається як частина прибутку, яка залишається у власності функціонуючого капіталіста після сплати відсотка за взятий у позику капітал.
Нові часи (У. Хорнгрен, Дж. Фостер, Р. Вандер Віл, Б.І. Мишолівський)	Прибуток та дохід розглядаються як окремі економічні категорії.

Г. Скаруффі) першими дали визначення прибутку, який виникає у сфері обігу, у зовнішній торгівлі, в результаті продажу товарів за більш високою ціною.

На думку представника течії фізіократів Ф. Кене, прибуток створювався лише у сільському господарстві, де вплив сил природи призводить до перевищення споживчих вартостей над витратами виробництва. Ж. Тюрго розглядав прибуток промислового капіталіста і торговця, пояснюючи це тим, що без рухомого капіталу неможливе жодне виробництво. Цей прибуток є самостійним видом доходу і визначається як «заробітна плата за працю, турботи, ризик».

Отже, ще в Середньовіччі визначення доходів було проблематичним. Економісти Середньовіччя, зважаючи на традиції епохи, не узагальнили здобутки стародавніх цивілізацій у сфері обліку, а навпаки, розпоростили наявні. Доходом в цю епоху вважали виручку від реалізації продуктів праці, товарів та відсотки за надання позик.

Так званий «класичний» період розвитку економіки заклав фундамент теоретичних напрацювань в теорії доходів. Підходи дослідників щодо трактування категорії «дохід» та порядку його формування були тотожними. Представники класичної школи вважали, що первинними джерелами доходу є заробітна плата, земельна рента і прибуток, які визначають вартість товару та є доходами різних верств населення. Видатний англійський економіст, представник класичної політичної економії Адам Сміт та його послідовник Давид Рікардо відокремили поняття прибутку в особливу економічну категорію, яку досліджували у тісному зв'язку із процесом накопичення капіталу, із факторами зростання суспільного багатства, розуміючи, що «заробітна плата, прибуток і земельна рента є трьома першочерговими джерелами будь-якого доходу» [4, с. 407]. Згодом до цього переліку класик додав четвертий елемент – капітал. А. Сміт диференціював доходи, виходячи із факторів виробництва: підприємець має дохід у вигляді відсотка з капіталу, землевласник – ренти, робітник – заробітної плати. Це основні класи суспільства – їх доходи є первинними. Усі інші групи та прошарки отримують вторинні доходи внаслідок перерозподілу [10, с. 347].

На наступному історичному етапі розвитку виникла економічна школа марксизму, основними представниками якої є К. Маркс і Ф. Енгельс. Основними суб'єктами теорії доходів стають власник за-

собів виробництва (капіталіст) та продавець робочої сили (найманий працівник), сформувався нове бачення доходу як економічної категорії. Як зазначають К. Маркс та Ф. Енгельс: «Різні доходи виникають з абсолютно різних джерел, один із землі, інший – з капіталу, третій – з праці» [11, с. 529]. Основним джерелом доходу вони вважали капітал, на відміну від А. Сміта та Д. Рікардо, які основний акцент робили на заробітну плату, земельну ренту та прибуток як різновидності отриманого доходу.

В цілому необхідно відмітити, що роботи К. Маркса та Ф. Енгельса є великим кроком вперед у вивченні багатьох економічних закономірностей того періоду, розвитку ідей попередників та зародження економічних поглядів наступників.

Одним з етапів переосмислення цінностей класиків стає маргіналізм, представниками якого є К. Менгер, Є. Бем-Баверк та ін. Погляди Є. Бем-Баверка (1851–1914 рр.) значно вплинули на розвиток категорії доходу. «Хто володіє капіталом, той звичайно в стані отримувати від нього постійний чистий дохід, який у науці зветься рента або відсоток на капітал» – писав вчений [12, с. 19]. Отже, у своїх роботах Є. Бем-Баверк залишається вірний суб'єктивізму, визначаючи одним з основних джерел постійного доходу капітал, причому в матеріальній формі його прояву. Прибічником маргіналізму виступав Карл Менгер, який вбачав зростання доходу залежно від затрачених ресурсів, які приносять цей дохід, а саме: «розпорядження земельною ділянкою або капіталом протягом певного проміжку часу приносить їх власникові нерідко набагато більший дохід, ніж найнапруженіша діяльність принесе робочому за цей же час» [13, с. 178]. Тож земля та капітал стає більш дохідливим джерелом порівняно з витрачанням трудових ресурсів.

Т. Мальтус ототожнював термін «дохід» з прибутком. На його думку, доходом слід вважати надлишок понад працю, витрачену на виробництво товару. Видатний вчений не намагався спростувати класичне вчення, а зробив спробу з інших вихідних позицій довести його життєздатність.

К. Маркс критикував А. Сміта за двозначність у визначенні капіталу як четвертого джерела отримання доходу. Він посилався на невизначеність між поняттями вкладеного підприємцем капіталу та капіталу, відшкодованого через валовий продукт. Не виділяючи між ними різниці, А. Сміт не вказує, який саме капітал є четвертим елементом доходу.

У 20–30-х рр. ХХ ст. виникає новий напрямок економічної думки, який отримав назву інституціоналізм (з лат. *institutio* – закріплення звичаїв та порядку зазвичай в формі закону чи установи). На думку інституціоналістів, фактор економічного зростання – людська творчість (наука, винаходи, нововведення, професійна майстерність). На відміну від класиків та кейнсіанців, інституціоналісти намагаються аналізувати не лише суто економічні, але й соціальні сили, що активізують економічний прогрес [14, с. 202]. Засновником нового, нетрадиційного напрямку є американський економіст Т. Веблен (1857–1929 рр.). У своїй праці «Теорія бездіяльного класу» він зауважує на існуванні класу багатіїв, який віддає перевагу так званим «законам світу бізнесу», а не реаліям економічної ситуації. Наприклад, попит таких споживачів на товар спадає при зменшенні ціни, оскільки зменшення ціни може бути спричинено погіршенням якості такого товару.

У радянські часи серед економічних категорій велика увага приділялася чистому доходу підприємств. Чистий дохід, утворений на тому чи іншому підприємстві, був усім додатковим продуктом і тією частиною необхідного продукту, яка надходить робітникам матеріального виробництва через суспільні фонди споживання. Його величина визначалась як різниця між суспільною вартістю виготовленої підприємством продукції та її собівартістю.

Із розвитком суспільства вчення про дохід набувало широких розмахів, а новітніх підходів щодо трактування цієї категорії ставало все біль-

ше і більше; погляди представників різних економічних шкіл змінювалися зі зміною економічних формацій, що безпосередньо пов'язано із впливом побутових представлень та знань економіки кожного періоду.

Вчені сучасності, зокрема В.В. Сопко та В.П. Завгородній, під доходами розуміють валовий прилив (надходження) економічної вигоди протягом звітного періоду, який виникає у процесі діяльності підприємства [15, с. 283]. В.В. Полянко визначає дохід як надходження, одержані в результаті господарської діяльності підприємства за певний період часу у вигляді конкретних економічних вигод, отриманих внаслідок використання в господарському процесі залучених для цього економічних ресурсів в умовах прийняттого рівня підприємницького ризику, досягнутого рівня конкурентних переваг внаслідок інноваційної активності та відповідного конкурентного (монопольного) становища на певному сегменті ринку.

Висновки і пропозиції. Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що еволюція трактування поняття «дохід» змінювалася з розвитком економіки. В період зародження цивілізації джерелом отримання доходів була земля, у класичний період дохід ототожнювали з працею, а в період капіталізму основним джерелом отримання доходів був капітал. Нині основним джерелом отримання доходу є інтелектуальні здібності, так званий інтелектуальний капітал, який забезпечує конкурентні переваги суб'єкта господарювання на ринку.

Список літератури:

1. Фокин Н.И. Экономика: в начале было слово: экономический словарь [Электронный ресурс] / Н.И. Фокин. – Режим доступа: <http://dictionary-economics.ru/word/%D0%94%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4>.
2. Соколов Я.В. История бухгалтерского учета: учебник / Я.В. Соколов, В.Я. Соколова – М.: Финансы и статистика, 2003. – 272 с.
3. Ксенофонт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
4. Бухгалтерский учет от истоков до наших дней: учебное пособие для вузов / Я.В. Соколов – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
5. Економічний словник / за ред. С.В. Мочерного. – К.: Femina, 1995. – 367 с.
6. Лаговська О.А. Бухгалтерський облік розподілу доходів в умовах соціально орієнтованої економіки: організація та методика: дис. канд. екон. наук.: спец. 08.00.09 / О.А. Лаговська. – Житомир, 2007. – 214 с.
7. Лучко М.Р. Історія обліку: світ та Україна, погляд крізь роки / М.Р. Лучко, М.Я. Остап'юк – Тернопіль: Зорепад, 1998. – 151с.
8. Кулаковська Л.П. Організація і методика аудиту: навч. посіб / Л.П. Кулаковська. – К.: Каравела, 2004. – 568 с.
9. Історія економічних вчень: підруч. / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. – К.: КНЕУ, 2001. – 564 с.
10. Балдинова А. І. Бухгалтерский учет / А.І. Балдинова, Т.Н. Дементей; под общ. ред. И.Е. Тишкова. – 5-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Выш. шк., 2001. – 685 с.
11. Маркс К. Сочинения. Доход и его источники. Вульгарная политическая экономия / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Издательство политической литературы, 1964. – 675 с. – Т. 26, ч. III.
12. Бем-Баверк Е. Капитал и прибыль. История и критика теорий процента на капитал / Е. Бем-Баверк. – СПб, 1909. – 640 с. – Т. 1.
13. Михалкевич А.П. Бухгалтерский учет в зарубежных странах: учебное пособие / А.П. Михалкевич. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: ООО «Мисанта», 2003. – 202 с.
14. Веблен Т. Теорія різного класу / Т. Веблен; пер. з англ. С.Г. Сорокіної. – М.: ПРОГРЕСС, 1984. – 367 с.
15. Сопко В.В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу: підруч. / В.В. Сопко, В.П. Завгородній. – К.: КНЕУ, 2004. – 411 с.

Гудзенко Н. М.

Винницький національний аграрний університет

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ «ДОХОД» В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Резюме

Исследовано понятие «доход», которое имеет достаточно богатую историю трактовки. Рассмотрены историческое формирование и его исследования многими учеными разных стран мира и разных времен; проблему окончательно единого определения сущности дохода, которого нет и в нынешнем. Важность исследования формирования и распределения доходов определяет необходимость выяснения его сущности и экономической природы.

Ключевые слова: доход, понятия, определения, исторический аспект, экономическая школа.

Gudzenko N. M.

Vinnytsia National Agrarian University

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF "INCOME" IN ECONOMICS

Summary

The concept «income», which has a very rich history of interpretation. Considered the historical development and its research by many scientists around the world, the problem finally single definition of its essence, and that is not to present. Interest in the concept of «income» is growing every year, the number of publications and studies dealing with the economic nature of the concept.

Keywords: income concepts, definitions, historical dimension, economic school.